

Jubilæumsanmeldelse

Johan Fjord Jensen: Den ny kritik.

I anledning af 60-året

Af Jan Rosiek

Da Johan Fjord Jensen udgav *Den ny kritik* i 1962, var det første gang i dansk sammenhæng, at en udenlandsk litteraturteori fik en selvstændig introduktion i bogform. Han nævner selv, at Stanley Edgar Hymans *The Armed Vision* (1948, rev. 1955) var hovedkilden til det skandinaviske kendskab til de engelske og amerikanske nykritikere. Hans egen bog bygger også på dette værk samt på René Wellek og Austin Warrens *Literary Theory* (1949) og fjerde bind af Cleanth Brooks og William K. Wimsatts *Literary Criticism* (1957), snarere end på førstehåndslæsninger.

Bogen er et klart komponeret og skrevet oversigtsværk, hvor man føler sig i sikre hænder i forhold til de store linjer, men også kan nyde Fjords egen stil, fx denne præcise og finurlige karakteristisk af *connaissseuren* som type: »Kenderne – i reglen aldrig litterater og andre skønånder – udgør et lille, men eksklusivt broderskab. De er nået ud over den alder, hvor litteraturvidenskaben tages alvorligt. Tilbage er gourmet'ens forfinede nydelse af de litterære retter« (57f.).

Bogen falder i to hoveddele, »Historismen« og »Den ny kritik«. I den første præsenterer Fjord den metodologiske udvikling inden for litteraturforskningen. Han noterer med utvetydig sympati det nødvendige opgør med den historistiske optik og den filologiske metode samt den dertil knyttede positivistiske videnskabsteori. Denne tradition kommer under stærkt pres i 1920'erne, i store træk parallelt med eller foregrebet af tysk *Geistesgeschichte* og russisk formalisme. Et centralt angrebepunkt er den atomistiske akkumulation af fakta, fx biografiske eller stilistiske, som er den dominerende praksis i den videnskabelige nulfejlskultur, der ikke giver særlig frugtbare resultater. Og som i parentes bemærket nu måske er på vej tilbage med attraktionerne i *big data*, som i hvert fald sparer forskerne for megen frugtesløs samlervirksomhed, mens greb og formål bortset fra den digitale oprustning ikke er så forskellige.

Fjord sammenfatter kritikken af historismen i seks punkter, der angiver et program for den fremtidige omgang med litteraturen (63f.): 1. krav om helhed og enhed; 2. digteren opfattet som originalt og frit skabende, ikke som bestemt af eksterne faktorer; 3. krav til forskeren om kritisk indfølelse og æstetisk forståelse; 4. teksten i fokus frem for de kontekstuelle kendsgerninger; 5. helhedsorienteret stilistik, ikke endeløse kataloger; og 6. kvalitativ indsigt (hvad der vel ret beset svarer til den æstetiske forståelse i pkt. 4). Den angelsaksiske nykritik virkeliggør programmet i analytisk praksis.

I anden dels første afsnit, »Bevægelsen og strømmingen«, gennemgås den ny kritiks persongalleri, hvor Fjord, efter mit skøn korrekt, udpeger Cleanth Brooks, John Ransom, William Empson og R.P. Blackmur som de bedste læsere. Ligeledes ukontroversielt ser han T.S. Eliots *The Sacred Wood* (1920) og I.A. Richards' *Principles of Literary Criticism* (1924) som de første hovedværker.

Det følgende afsnit om »Doktrinen« falder i tre kapitler, der behandler henholdsvis autonomi, struktur og metode. Hvad angår autonomi, er det vigtigt at skelne mellem ontologi og metode. I den leksikale stikordsliste defineres autonomi som »den opfattelse, at digterværket eksisterer som en selvgyldig fra sine historiske forudsætninger frigjort totalitet« (145). Samstemt hermed bestemmes autonomiteorien forud som »teorien om digtningens selvgyldige eksistens« (92), men straks efter trækkes denne ontologiske bestemmelse tilbage og erstattes af et heuristisk eller metodologisk synspunkt, hvor det mindre problematisk hævdes, at »digtningen ikke udelukkende så dog i det centrale lader sig erkende og studere som en selvafsluttet helhed« (92). Tilgangen må forstås som en reaktion imod positivistiske kausalforklaringer af værker, men også som kant til propagandistiske eller moralistiske forhåndsprogrammer. Men Fjord undlader enhver uddybning af implikationerne i »selvgyldig«. Man kunne have ønsket sig en refleksion over alternative gyldighedsleverandører. Teologien? Moralen? Historien? Senere blev det en genkommende anklage efter 1968, at nykritikken var ahistorisk, hvad den nok ikke var. Den delte blot ikke den marxistiske historiefilosofi, men flere nykritikere abonnerede på en indforstået historisk forfaldsdiagnose, som ikke behøvede ekspliciteres, og som holdt sig på lang afstand af enhver deterministisk historie og deraf følgende videnskabsteori.

I forbindelse med udlægningen af strukturteorien nævnes en række af de kriterier, som afgjorde kanon i den engelsk-amerikanske lyrik, og som også styrede vurderingen af den danske lyrik i 1960'erne: *inclusion, pa-*

radox, irony, tension. Til gengæld gjorde de danske kritikere mindre ud af forsoningsaspektet, skønt Fjord jo selv gennem hele sin karriere var glad for helheder. Denne bekendelse til helheden beror på et beundringsværdigt ønske om mental og social harmoni, men den kan også betragtes mere skeptisk som en manglende tolerance over for forskelle. Og det var vel netop en sådan tolerance, der samlede den poststrukturalistiske generation af litterater. Her var der ingen interesse for at påvise, hvorledes et værk (som nu hed en tekst) i sidste instans udgjorde en helhed. I Fjords tekstanalyse udmundede det i et bestemt værkbegreb (»digtningens *form* og digtningens *indhold* betragtes som en ubrydelig *enhed*« [98, Fjords kursiver]), som var nemmere at erklære end at eftervise i praksis, især i forhold til prosaværker. Den kulturradikale klagesang over den moderne verdens splittelser påvirkede således også tekstlæsningens præmisser, og den skulle senere i 1960'erne forvandle sig til utopisk socialistiske forhåbninger.

I sammenfatningen tager Fjord højde for vanskeligheden ved at indpasse samtlige kritikere i doktrinen, og bemærker beskedent, at hans bog har handlet om prominente (engelske og amerikanske) kritikere i perioden 1920-50. For dem alle gælder det dog, at distinktionen mellem *scholar* og *critic*, forsker og anmelder, ophæves, hvad der peger begge veje: den kritisk-æstetiske vurdering med henblik på kanonisering bliver også forskerens pligt, og anmelderen tvinges bort fra sin impressionistiske subjektivisme. Trods mange forskelle i udformningen var nykritikerne tillige fælles om interessen for tekstanalyse, der sammen med helhedsbetragtningen og det æstetiske blik var netop det nybrud, der adskilte nykritisk nærlæsning fra fx fransk *explication de texte*. Afsluttende konstaterer Fjord, at nykritikkens skabende periode er forbi, hvad jo sandt var i 1962.

Fjords bud på den aktuelt skabende kritik sammenfattes i begrebet om perspektivisme, lært af Wellek og gentaget som udgangsbøn. Det er knap nok nykritisk, men meget welleksk – men Wellek var jo også først og fremmest, som Fjord selv i denne bog, kritikhistoriker. Han var snarere *scholar* end *critic*, selv om han som nævnt sammen med Austin Warren skrev det, der blev nykritikkens teoretiske hovedværk. Fjords promovering af perspektivisme afslører allerede her hans utålmodige forhold til autonomidoktrinen, hvad man jo også kunne konstatere i hans samfundsengagerede, kulturradikale manifest om *Homo manipulatus* (1966).

Fjord nævner i indledningen, at litterærvidenskabelige metoder baseres på »litteraturteorier, der igen forholder sig til tidsaldrenes ledende filoso-

fiske ideer« (7). Selvom det er et ublu krav at kræve en historisk refleksion over egen samtid, er det i mindste fald ærgerligt, at Fjord end ikke forsøger at virkeliggøre dette løfte om at forbinde den ny metode med samtidens filosofi. Så kunne man måske også have fået øje på det, der for nogle var tiltrækkende i den immanente nykritiske læsning. Den tilbød jo et apolitisk helle for dem, der havde været forbundet med nu mere eller mindre diskrediterede politiske, ofte *de facto* racistiske paradigmer – de velkendte totalitarismer nazisme og stalinisme, men også de nykritiske *Agrarians*, der kastede stjalne øjne efter de amerikanske sydstater før borgerkrigen og ophævelsen af slaveriet. I Danmark blev nykritikken som bekendt forbundet med det stik modsatte, nemlig et kulturradikalt emancipationsprogram, selv om baggrunden socialt lignede den amerikanske lige efter anden verdenskrig, med en tilsvarende tilgang af kulturelt kapitalfattige studerende, der gjorde de tekstimmanente metoder umiddelbart attraktive og brugbare. Fjord bemærker alliancen med den angelsaksiske højmodernisme: »den opstod som teoretisk og *metodisk overbygning til en kompliceret modernistisk digtning*« (133, Fjords kursiv). Det samme gjorde sig gældende i de danske nykritikers alliance med konfrontationsmodernismen, der excellerede i sværttilgængelige, surrealistiske ekspeditioner ind i det ubevidste.

Den ny kritik giver et fint billede af litteraturforskningens *state of the art* i 1962. Fjords interesser hinsides nykritikken gik i en anden retning, som man kan følge i *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud I-III* (1981), (herefter EGS), en samling af hans spredte arbejder fra de foregående to årtier. Det daterer introduktionen, at den ikke har noget blik for det, der ud over marxismen litteraturteoretisk var under opsejling, i Tyskland (receptionsæstetik), Frankrig (fænomenologi og strukturalisme) og USA (dekonstruktion). Det skal her nævnes i stikord: hermeneutik, retorik, æstetik, poetik og den sproglige vending.

Det er påfaldende, at Fjord ikke finder plads til at nævne hermeneutikken, som jo ellers er snævert forbundet med den tyske åndshistorie, som han gengiver så detaljeret. Men hans ukendskab (eller bevidste fravalg af filosofi?) viser sig, da han i en af analyserne forstår dialektikken mellem del og helhed udelukkende stilistisk, ikke som et hermeneutisk greb (EGS 31). Den fornyede interesse for retorikken i 1960'erne gjaldt dels dens systematik, dels dens interesse for troper og sine steder også dens performative interesser. Stilistikken er jo retorikkens afløser, men efter Fjords mening ikke tilstrækkelig frigjort fra denne. Han beklager dens reminiscenser i stilistikken, og forstår retorik som et skematisk kategori-

alsystem, der på grund af sin skarpe skelnen mellem form og indhold ikke lever op til den ønskede enhedsfordring. Æstetik er *the missing link* mellem filosofi og litteraturteori, men spiller ikke nogen rolle for Fjord. Kant nævnes slet ikke og Hegel kun en enkelt gang som fjern inspirationskilde til den tyske *Geistesgeschichte*. Man savner her en dybere diskussion af William K. Wimsatt, som vel var nykritikkens mest filosofisk og æstetisk skolede teoretiker. Heller ikke poetik inddrages som et interessefelt for litteraturforskningen. Endelig møder man den forventelige skepsis over for den nyeste sprogdigtning i anledning af Steffen Hejlskov Larsens bog om sproget som et billede af Danmark. Fjord insisterer på, at litteratur handler om forestillinger (EGS 122), ikke sprog, en sådan interesse dæmoniseres som – »dæmonisering« (EGS 125).

Fjord er som nævnt meget afhængig af sekundærværker. Vil man have andet end solidarisk parafrase, fx kvalificeret teoretisk diskussion af nykritikkens nærlæsningsmodel og oplysning om, hvad den videre udviklede og afviklede sig til hos Fjord, skal man gå til første bind af *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud*. Her finder man hans artikler om nykritik fra 1960'erne, især oplysende i serien med undertitlen »Problemer og analyser I-VI« (1963-69). Hvad Fjord allerede selv havde praktiseret punktvist i prisopgaven om *Turgenjev i dansk åndsliv* (1961), udfoldede sig nu i en række stilistisk orienterede analyser, som han selv varedeklarerede præcist som »den psykologiske strukturteori, gestaltteorien, overført på litterært stof« (EGS 31). De sigter mod at karakterisere værkets stilholdning som enhed og helhed, en forkærlighed, der også fulgte ham ind i den programmatisk ideologikritik. Disse analyser forekommer mig at være de mest solide og teoretisk konsistente og interessante i tiden, i højere grad metode- og netop problembevidste end de journalistisk-pædagogiske tiltag hos Hejlskov, Torben Brøstrøm og Finn Brandt-Pedersen. En undtagelse her er Finn Stein Larsen, som jo også, iblandet lidt fænomenologisk *common sense*, lagde sig i Fjords stilhistoriske kølvand med analyserne i *Prosaens mønstre* (1971).

Fjords læsninger bevæger sig fra nykritiske skoleeksempler til kollisionen med metodens grænser. Via en modstilling mellem den bevidste sigen og den ubevidste gøren, mellem bevidsthed og adfærd, erkendte værdier og faktisk udfoldelse, når han i 1968 frem til ordet »ideologiske« (EGS 147) og en ideologikritisk læsning af en Winther-idyls usagte erotiske understrøm. Herefter var vejen banet for den marxistiske historisk informerede ideologikritik. For udviklingen af dansk tekstanalyse var det

uheldigt, at den teoretisk mest funderede læser så ubetinget brød med nykritikken, når han bedre end nogen kunne have diskueret den, men altså fandt det uvæsentligt at gøre det. Det skadede måske også diskussionen, som blev fattigere, da nærlæsningen efter ideologikritikkens hegemoni vendte tilbage i dekonstruktive gevanter i 1980'erne.